

О. В. Абрамова

*Національна металургійна академія України***ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ О. Ч. СВІНБЕРНА**

Розглянуто рецепцію творчості англійського поета XIX століття О. Ч. Свінберна його сучасниками та послідовниками. Детально проаналізовано літературознавчі джерела, у яких вивчається спадщина автора «Поєм і балад», та з'ясовано основні напрями дослідження його поетичного доробку. Аналіз зарубіжної та вітчизняної (радянської та пострадянської) свінберніани дозволяє стверджувати наявність окремих аспектів творчості поета, які залишилися поза увагою дослідників.

Ключові слова: Свінберн, англійська поезія, вікторіанська епоха, прерафаелітизм, романтизм, естетизм, жанр

Рассмотрена рецепция творчества английского поэта XIX столетия О. Ч. Суинберна его современниками и последователями. Детально проанализированы литературоведческие источники, в которых изучается наследие автора «Поэм и баллад», и определены основные направления исследования его поэтического творчества. Анализ зарубежной и отечественной (советской и постсоветской) суинбернианы убеждает в существовании отдельных аспектов творчества поэта, которые требуют дальнейшего изучения.

Ключевые слова: Суинберн, английская поэзия, викторианская эпоха, прерафаэлитизм, романтизм, эстетизм, жанр.

This article deals with the reception of A. Ch. Swinburne creative works by his contemporaries and followers. The literary works where poet's heritage is analyzed are considered in details. The study of Swinburne's poetry in our country began with the appraisals of his first collection of verses "Poems and ballads" (1866). But during the Soviet period because of the ideological reasons the study of Swinburne's poetry was limited to several research papers, references in encyclopedias and foreign literature textbooks and the translation of his separate poems. At the end of XX – the beginning of XXI centuries the mainstreams in studying Swinburne's poetry were the analysis of his heritage in the context of Pre-Raphaelitism (N. Pan'kov, N. Sokolova, Ye. Chernokova) and aestheticism (V. Khorolsky). The comparative analysis of Swinburne's works were presented in the monograph by O. Gon and theses by D. Mashkova and A. Korepanova.

The foreign Swinburne scholars studied his poetry in the context of Victorian epoch, found out the parallels between Swinburne's poems and his predecessors' and contemporaries' heritage, analyzed the manifestations of Hellenism, medievalism, romanticism and aestheticism in Swinburne's literary works. The analysis of foreign and native (the soviet and post-soviet) swinburniane has showed that there are some aspects of his lyrics that need further detailed investigation.

Keywords: Swinburne, English poetry, Victorian epoch, Pre-Raphaelitism, Romanticism, aestheticism, genre.

Видатний поет, блискучий драматург, тонкий літературний критик Олджернон Чарльз Свінберн увірвався в англійську літературу як молодий Вакх у красивий парк «з акуратно підстриженими лужками, на яких паслися стада лагідних ланей, стримано співали дрозди на гілках молодих дерев, і не було не видно і не чути нічого, що змогло б викликати найменше хвилювання навіть у найвитонченішій леді середньовікторіанського періоду» [35, с. 135]. Це відоме образне визначення новизни перших творів автора «Поєм і балад» ("Poems and Ballads"), вигадане одним із біографів поета Е. Госсе (E. Gosse), нерідко використовують

дослідники, які хочуть підкреслити антитрадиційну спрямованість поезії «вікторіанського Байрона».

Між іншим, з чим би не порівнювали літературні критики публікацію драми «Аталанта в Калідоні» (“*Atalanta in Calydon*”, 1865), а потім збірника «Поєми і балади» (1866) – чи то з несподіваною появою «ледве помітної фігури в одязі грецького священика» на небосхилі англійської поезії [40, с. xi], чи то з «грозою, що зайшла» в поетичній атмосфері другої половини XIX століття [39, с. 206], – з часом стало очевидним, що видання перших творів Свінберна було значною подією в літературі туманного Альбіону і сприяло подальшому розвитку англійської поезії.

З’явившись на світ у рік вступу на трон королеви Вікторії і проживши майже все життя у період її царювання, Свінберн наважився кинути виклик «непогіршій» вікторіанській моралі і, разом з прерафаелітами, став активним прибічником «естетичного повстання усередині вікторіанської поезії» [28, с. 16].

«Вікторіанський Байрон» не тільки вніс в англійську поезію нові теми, що до тих пір вважалися забороненими, але й збагатив англійське віршування незвичайною просодикою (складне римування, чергування рядків з різною кількістю складів, перебої ритму, часте використання трискладових розмірів), яка разом з великою кількістю алітерації і асонансу надала його творам особливу, ні з чим не порівняну музичність, відзначену більшістю дослідників.

Метою даної статті є дослідження рецепції творчості Свінберна вітчизняними і зарубіжними поетами, літературними критиками та літературознавцями та з’ясування його внеску у розвиток англійської літератури XIX століття взагалі й сонетного жанру зокрема.

Незважаючи на хвилю різкої, але далеко не завжди виваженої критики, яку викликав перший збірник «Поєми і балади», багато статей і досліджень, опублікованих як за життя, так і одразу після смерті автора «Аталанти в Калідоні», містили схвальні оцінки. У них Свінберна називали «прапороносцем нового Романтизму» [39, с. 207], «останнім із великих вікторіанських поетів» [39, с. 225], поетом, «який народився з ліричним імпульсом, що поступається лише Шеллі», «гідним онуком Кітса й Шеллі» [33, с. 1], «поетом ліричним і епічним, з глибоким почуттям ритму, творцем епопей» [17, с. 313]. Всі ці емоційно-екстатичні відгуки були першою реакцією критиків, котрі захоплювалися незвичною ритмомелодикою віршів Свінберна, а також несподіваною новизною змістового плану його творів, в яких оспівувався чуттєвий бік людської натури.

При цьому палкі відгуки з’явилися не тільки в Англії – не менш схвально висловлювалися про Свінберна його сучасники в Росії, називаючи останнього «видатним сучасним англійським поетом» [6, с. 119], «найкращим сучасним поетом» [23, с. 8], автором, що має «великий ліричний талант» [24, с. 125], а також звеличували його хист вище генія В. Гюго [24, с. 8; 29, с. 48–49]. І. С. Тургенєв, особисто знайомий з автором «Аталанти в Калідоні», неодноразово зазначав у листах та розмовах, що вірші Свінберна набагато цікавіші творів Д. Г. Россетті, який, на думку російського письменника, «занадто вишуканий» [23, с. 476].

Багатообіцяючими здавалися і перші спроби вивчення творчості Свінберна у вітчизняному літературознавстві. Знайомство російськомовного читача з творами автора «Поєми і балад» починається ще за життя поета: виходить стаття про його ліричні вірші у тижневику «Новий час» (1880), аналізуються зв’язки Свінберна з прерафаелітами у відомій праці З. Венгерової «Нові течії в англійському мисте-

цтві» (1895), його ім'я з'являється на сторінках знаменитого словника Брокгауза й Ефрона (1900)¹.

Але після публікації в 1909 році статті-некролога М. Васильєва [7], у дослідженні творчості поета настає перерва. Незважаючи на те, що у більшості підручників і довідників з історії літератури ім'я Свінберна постійно згадується серед найбільш відомих творців вікторіанської епохи [9; 10; 11; 19; 16], за наступні 70 років було опубліковано всього декілька невеликих робіт: дві короткі замітки до сторіччя з дня його народження [13; 12], стаття М. П. Алексєєва про «російську» тему у творчості поета [1] і дещо ідеологізоване дослідження Л. М. Аринштейна, де в контексті літературного процесу в англійській літературі 50–70-х років XIX століття розглядалася і «революційно-романтична лірика раннього Свінберна» [5, с. 83].

Однією з причин подібної неуваги до літературної спадщини популярного англійського лірика є обмежена кількість публікацій його творів російською й українською мовами. До виходу у 2003 році невеликого за обсягом збірника творів Свінберна «Сад Прозерпіни» в перекладах Г. Бена [22] російською мовою видавалися лише поодинокі вірші та уривки з «Аталанти в Калідоні» в «Антології нової англійської поезії» [4], «Англійській поезії в російських перекладах» [2] та «Англійському сонеті XVI–XIX століть» [3]. Перший переклад окремих віршів поета українською мовою, зроблений М. Стріхою, був опублікований у журналі «Всесвіт» [21], а згодом увійшов у збірник «Улюблені вірші та навколо них» (2003).

Складнощі під час перекладу творів поета виникають через особливу музичність та своєрідну організацію його вірша, а також безліч повторів, химерних метафор і алюзій, які інколи затьмарюють зміст. На подібні складнощі під час перекладу вказував ще один з перших дослідників творчості Свінберна М. Васильєв: «Незважаючи на свою майже 50-річну літературну діяльність, Свінберн дуже мало відомий російській публіці й навряд чи коли буде відомий їй сповна. Для перекладу він представляє непереборні труднощі. Музику його вірша, яка за загальним визначенням є його відмітною властивістю, майже неможливо передати в досконалості іншою мовою» [7, с. 508]. Заборона публікації поетичних творів автора «Поем і балад» російською мовою, як зазначає один з небагатьох перекладачів Свінберна Г. Бен, у середині минулого століття нерідко відбувалася і через ідеологічні мотиви².

Науковий інтерес до спадщини автора «Аталанти в Калідоні» поновлюється лише в 1980–90-ті роки з появою дисертацій М. О. Панькова (1983) [18] і Н. І. Соколової (1995) [20], присвячених творчості прерафаелітів. В обох роботах є розділи, де вивчається і літературна спадщина Свінберна, звичайно, у контексті прерафаелітизму.

Поетичний доробок автора «Поем і балад» досліджував і В. В. Хорольський, який розглядав його крізь призму естетизму [26; 27; 28]. Ці наукові праці, а також статті Л. Б. Томашевської (1987), М. В. Давидова та Г. Т. Окушевої (1988),

¹ Треба визнати, що у першому виданні словника були допущені деякі біографічні неточності: вказано неправильну дату народження поета – 1835 замість 1837, наведено помилкові свідчення про отримання Свінберном «початкової освіти» у Франції (його перша поїздка в цю країну відбулася у 1858 році), використано недостовірні дані про перебування автора «Аталанти в Калідоні» в Італії (останній не жив у Флоренції у Лендора, а лише декілька разів відвідував його).

² Г. Бен дійшов висновку, що належність поета до естетів і декадентів, щиросердне оспівування «чуттєвої» сторони людського життя, яка могла «шокувати» радянського читача, а також відсутність «ідейної спрямованості» віршів Свінберна, не сприяли популяризації його творчості [22, с. 14–15].

С. В. Коршунової (1994), присвячені окремим аспектам творчості Свінберна, передували дисертаціям О. М. Гона «Поетична спадщина Свінберна у контексті творчих пошуків англійських митців кінця XIX – початку XX сторіччя» (1995) [8] і Д. В. Машкової «Творчість О. Ч. Свінберна в контексті англо-французьких естетичних взаємодій» (2001) [15]. У першому дослідженні подано драматургію автора «Аталанти в Калідоні» та його ліричні твори, зокрема жанр ронделя, в компаративному аналізі з творчістю українських і англійських поетів, а в другому – естетичні принципи Свінберна у співставленні з поглядами Ш. Бодлера.

Останнім часом інтерес до спадщини автора «Поем і балад» підтверджується появою дисертаційної роботи А. Ю. Корепанової «Літературні зв'язки А. Ч. Свінберна: на матеріалі збірників серій «Вірші і балади» (1866–1889)» (2006), а також монографії Є. С. Чернокової «Поезія Кристини Россетті в контексті естетики прерафаелізму» (2004), в якій продовжено вивчення впливу прерафаелізму на ранню творчість поета.

Зовсім інша ситуація спостерігається в зарубіжному літературознавстві, де вікторіанська епоха завжди викликала особливий інтерес дослідників³. Безумовно, Свінберн як поет, який підніс ліричну поезію на рівень метричної та ритмічної досконалості [31, с. 259], показав невичерпні можливості англійської мови в царині віршування і зруйнував існуюче у вікторіанську епоху розуміння поета як комбінації «вчитель і проповідник» («teacher and preacher») [32, с. 266], не зміг залишитися непоміченим літературними критиками.

Не менш значним виявився внесок Свінберна у популяризацію в Англії французької літератури – про це свідчать численні есе, які присвячені творчості В. Гюго, Т. Готье, Ш. Бодлера, А. Мюссе і С. Малларме [41]. Підігривала інтерес дослідників і ексцентричність натури автора «Аталанти в Калідоні», про життя якого нерідко складалися анекдоти та легенди, що потім увійшли в численні біографічні дослідження (Е. Госсе, 1917; Г. Ніколсон, 1926; Т. Е. Велбі, 1926; С. Чу, 1929; Ж. Лафуркад, 1967; Ф. Хендерсон, 1974; Д. Томас, 1979 та ін.).

Особлива увага приділялася вивченню спадщини Свінберна в контексті вікторіанської епохи (Х. Уокер, 1913; Г. Честертон, 1928; Б. Чарльзворт, 1965; Р. Чепмен, 1968; Дж. Фрейзер, 1981). Детально аналізувався взаємозв'язок його поезії з творчістю попередників і сучасників: П. Б. Шеллі (Г. Дінгл, 1949; Т. Мейерс, 1978), Ш. Бодлера (Г. Ніколсон, 1956; Е. Уолдер, 1976; П. Клементс, 1981; Р. Льюїс 1987), Дж. Мередіта (К. Кемпос, 1965), М. Арнольда (С. Куллінг, 1970), В. Пейтера (Т. Морган, 1998) і А. Теннісона (К. Максвіні, 1978).

Фундаментальні монографії були присвячені вивченню проявів еллінізму (Дж. Макганн, 1972), романтизму (Д. Райд, 1978), модернізму (Р. Мьорфін, 1978) і медієвізму (Е. Харрісон, 1988) у творчій спадщині Свінберна. Досить детально досліджені в зарубіжному літературознавстві драматургія автора «Аталанти в Калідоні» (С. Баура, 1961; К. Дал, 1965, 1966; М. Дейвіс, 1976; Е. Харрісон, 1976), а також метод і стиль його критичних есе і статей (Р. Пітерс, 1962, 1963, 1965; М. Реймонд, 1971; К. Хайдер, 1972).

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про значну диспропорцію між кількістю робіт зарубіжних і вітчизняних (пострадянських) вчених. І все ж, незважаючи на солідність свінберніани, деякі аспекти творчості «одного з найвидатні-

³ Свідченням інтересу літературознавців до поетичної спадщини вікторіанської епохи можуть служити монографії В. Баклера "The Victorian Imagination: Essays in Aesthetic Exploration" (1980), Х. Фрейзера "Beauty and Belief. Aesthetics and Religion in Victorian Literature" (1986), Б. Річардса "English Poetry of the Victorian period 1830–1890" (1988), Д. В. Шоу "Victorians and Mystery: Crises of Representation" (1990), численні статті, а також постійний випуск збірника "Victorian Poetry".

ших новаторів форми» [37, с. 253] в історії англійської літератури залишаються поза увагою науковців.

На думку авторитетного англійського дослідника Е. Харрісона, однією з естетичних концепцій Свінберна було розуміння нерозривного зв'язку художника слова з попередньою літературною традицією [36, с. 1]. Ймовірно, саме таке визначення місця поета у літературному процесі, вивчення англійського (Шекспір і елизаветинці) та італійського (Данте) Ренесансу, а також інтерес до стилізацій та експериментів в царині віршування сприяли захопленню автора «Поем і балад» різними канонічними жанрами. Як стверджує В. Рогов, поет не тільки використовував у своїй творчості існуючу строфіку, але і конструював свої зразки [19, с. 365].

Вражає різноманітність жанрових форм, до яких звертався Свінберн протягом своєї творчості! Американський дослідник В. Баклер надав найбільш повний список жанрів і поетичних форм, що зустрічаються у спадщині поета: «сонети і послідовність сонетів, оди, хоріямби, секстини та подвійні секстини, елегії, вірші, написані сапфічним рядком, балади та подвійні балади, тріади, ноктюрни, епітафії, поетичні драми в давньогрецькому стилі, поетичні драми в стилі драматургів-єлизаветинців, маски, драматичні оповідання, похоронні пісні, панахиди, надмогильні звеличення, ронделі, рондо, діалоги, монологи, внутрішні монологи, літанії, монотонні пісні, епілоги, віршовані переклади, віршовані інсценівки і т. ін.» [30, с. 229]. Як бачимо, у подібній різноманітності жанрових форм одне з перших місць відведено сонету.

Між іншим, хоча Свінберна вважають видатним майстром цього жанру [34; 220], вивчення його сонетів обмежується згадками в роботах Х. Уокера (1913), Ж. Лафуркада (1967), Дж. Фуллер (1968), Л. Стівенсона (1973), Ф. Хендерсона (1974) і Д. Томаса (1979) без залучення текстового матеріалу. Єдиним винятком є міні-цикл сонетів «Гермафродит» (“*Hermaproditus*”), інтерес до якого був викликаний спробою пояснити концепцію пристрасті (Е. Харрісон, 1978), а також зрозуміти свінбернівську ідею взаємозв'язку живопису та літератури (І. Флетчер, 1973). Таким чином, вивчення жанру сонета стає одним із актуальних завдань свінбернознавців.

Бібліографічні посилання

1. *Алексеев М.* Сибирская ссылка и английский поэт / М. Алексеев. – [Б. м.], [19--]. – С. 2–12. (2)
2. Английская поэзия в русских переводах (XIV – XIX века) : сборник / сост. : М.П. Алексеев, В. В. Захаров, Б. Б. Томашевский : [посл. М. П. Алексеева ; комментарии В. В. Захарова ; ред. К. Н. Атарова] : на англ. и русск. яз. – М. : Прогресс, 1981. – 686 с.
3. Английский сонет XVI–XIX веков : сборник / сост. А. Л. Зорин : [предисл. А.Н. Горбунова; комментарии Э. А. Красновой ; ред. К. Н. Атарова] : на англ. яз. с параллельным русским текстом. – М. : Радуга, 1990. – 698 с.
4. Антология новой английской поэзии / [изд. И. Е. Богат]. – Переизд. 1937 г. – М. : Захаров, 2002. – 396 с.
5. *Аринштейн Л. М.* Прогрессивные общественно-политические тенденции в английской поэзии 50–70-х годов XIX века : ист.-лит. очерк / Л. М. Аринштейн. – М. : Росвузиздат, 1963. – 176 с.
6. *Брокгауз Ф. А.* Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. – СПб., 1900. – Т. XXIX. – 468 с.

7. *Васильев Н.* Поэзия Свинберна / Н. Васильев // Вестник Европы. – 1909. – Т. 4. – Кн. 8. – С. 507–523.
8. *Гон О. М.* Поетична спадщина Свінберна у контексті творчих пошуків англійських митців кінця XIX – початку XX сторіччя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / О. М. Гон. – К., 1995. – 19 с.
9. История английской литературы : в 3-х тт. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1958. – Т. III. – 732 с. (74)
10. История зарубежной литературы конца XIX – начала XX века (1871–1917) / под ред. Л. Г. Андреева, Р. М. Самарина. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1968. – 567 с.
11. История зарубежной литературы конца XIX – начала XX века / под ред. проф. М. Е. Елизаровой и проф. Н. П. Михальской. – М. : Высшая школа, 1970. – 623 с.
12. К столетию со дня рождения Суинберна // Интернациональная литература. – 1938. – № 11. – С. 250.
13. *Кашкин И.* Три английских поэта / И. Кашкин // Знамя. – 1937. – № 3. – С. 239–244.
14. *Корепанова А. Ю.* Литературные связи А. Ч. Суинберна : на материале сборников серий «Стихотворения и баллады» (1866-1889) : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / Корепанова Анна Юрьевна. – СПб., 2006. – 240 с.
15. *Машкова Д. В.* Творчество О. Ч. Суинберна в контексте англо-французских эстетических взаимодействий : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / Машкова Диана Владимировна. – Казань, 2001. – 211 с.
16. *Михальская Н. П.* История английской литературы / Н. П. Михальская, Г. В. Аникин. – М. : Academia, 1998. – 516 с.
17. *Мопассан Ги де.* Полное собрание сочинений / Ги де Мопассан. – М. : Худож. лит., 1950. – Т. XIII. – 656 с.
18. *Паньков Н. А.* Прерафаэлиты и их место в истории английской поэзии второй половины XIX – начала XX веков : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.05 / Паньков Николай Алексеевич. – М., 1983. – 263 с.
19. *Рогов В. А.* Английская поэзия // История всемирной литературы : в 9-ти т. – М. : Наука, 1991. – Т. 7. – 830 с.
20. *Соколова Н. И.* Литературное творчество прерафаэлитов в контексте «средневекового возрождения» в викторианской Англии : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.01.05 «Литературы народов Европы, Америки и Австралии» / Н. И. Соколова. – М., 1995. – 33 с.
21. *Стріха М.* Руйнуючи мертві канони / М. Стріха // Всесвіт. – 1987. – № 10. – С. 124–126. (143)
22. *Суинберн А. Ч.* Сад Прозерпины: стихи / Алджернон Ч. Суинберн ; пер., предисл., примеч. Г. Бена. – СПб. : Пушкинский фонд, 2003. – 104 с.
23. *Тургенев И. С.* Полное собрание сочинений и писем : в 30-ти т. – М.-Л. : Наука, 1965. – Т. X. Письма 1872–1874. – 736 с.
24. *Тургенев И. С.* Полное собрание сочинений и писем : в 30-ти т. – М.-Л. : Наука, 1965. – Т. IX. Письма 1871–1872. – 652 с.
25. Улюблені вірші та навколо них / перекладач та упорядник Максим Стріха. – К. : Факт, 2003. – 456 с.
26. *Хорольский В. В.* Поэзия Англии и Ирландии рубежа XIX–XX веков / В. В. Хорольский. – К. : Наукова думка, 1991. – 133 с.
27. *Хорольский В. В.* Эстетизм в поэзии А. Ч. Суинберна: дендизм или самозащита искусства? / В. В. Хорольский // Проблемы метода и поэтики в зарубежной литературе XIX–XX веков. – Пермь, 1993. – С. 47–55.
28. *Хорольский В. В.* Эстетизм и символизм в поэзии Англии и Ирландии рубежа XIX–XX веков / В. В. Хорольский. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1995. – 144 с.

29. *Чернышевский Н. Г.* Полное собрание сочинений / Н. Г. Чернышевский. – М. : Худож. лит., 1950. – Т. XV. Письма 1877–1889 годов. – 988 с.
30. *Buckler William E.* The Victorian Imagination: Essays in Aesthetic Exploration / William E. Buckler. – Brighton : The Harvester Press, 1980. – 382 p.
31. *Fowler Alastair* A History of English Literature / Alastair Fowler. – Cambridge (Massachusetts) : Harvard University Press, 1991. – 409 p.
32. *Fraser G. S.* A Short History of English Poetry / G. S. Fraser. – Somerset : Pitman Press, 1981. – 386 p.
33. *Gallienne Richard Le.* Algernon Charles Swinburne / Richard Le Gallienne // Swinburne A. Ch., Rossetti D. G. Poems / A. Ch. Swinburne; D. G. Rossetti ; Introduction by R. Le Gallienne ; Frontispiece in Color by Henry. – New York ; London : The Co-operative Publishing Society, [19--]. – P. 1–3.
34. *Going William T.* Scanty Plot of Ground / William T. Going. – The Hague : Mouton & Co. B. V., Publishers, 1976. – 173 p.
35. *Gosse Edmund.* The Life of Algernon Charles Swinburne / Edmund Gosse. – London : Macmillan and Co., 1917. – 362 p.
36. *Harrison Antony H.* Swinburne's Medievalism: A Study in Victorian Love Poetry / Antony H. Harrison. – Baton Rouge and London : Louisiana State University Press, 1988. – 205 p.
37. *Kuduk Stephanie.* “A Sword of a Song”: Swinburne's Republican Aesthetics in *Songs before Sunrise* // Victorian Studies. – 2001. – Vol. 43, № 2. – P. 253–278.
38. *Lang Cecil Y.* Swinburne // The Encyclopedia Americana: Complete in 30 volumes. – USA : Danbury Connecticut, 2003. – Vol. 26. – P. 140.
39. *Mackail J. W.* Swinburne / J. W. Mackail // Mackail J. W. Studies of English Poets. – New York : Books for Libraries Press, 1968. – P. 201–225.
40. *Stoddard R. H.* Introduction / R. H. Stoddard // Swinburne A. Ch. Selections from the Poetical Works / A. Ch. Swinburne ; Ed. by R. H. Stoddard. – New York : Thomas Y. Crowell & Co., 1884. – P. III–XX.
41. *Swinburne A. Ch.* The critical heritage / Ed. by Clyde K. Hyder. – L. : Routledge & Kegan Paul, 1970. – 255 p.

Надійшла до редколегії 20.03.2015 р.